

35. Сліпчишин Л.В. Психолого-педагогічні основи впровадження сучасних підходів до навчання у ПТНЗ: навчальний посібник. – Львів, 2008. – 148 с.

36. Сухомлинська О.В. Цінності освіти і виховання: наук.-методичний збірник. – К., 1997.

37. Ушинський К., Вибрані педагогічні твори. – К.: Радянська школа. – 1983.

38. Шпак О.Т., Падалка О.С., Шепотько В.П. Учителю про економічне виховання учнів: питання генезису і компетентності. – К.: Четверта хвиля. – 1998. – 224 с.

39. Чухно А.А., Єщенко П.С., Климко Г.М. Основи економічної теорії: підручник. – К.: Вища школа. – 2001. – 606 с.

Стаття надійшла до редакції 10.11.2009

УДК 373.3/.5.018.58

Тетяна Куліш, кандидат педагогічних наук,
заступник начальника науково-організаційного відділу АПН України,
м. Київ

МОДЕЛЬ ШКОЛИ МИХАЙЛА ЩЕТИНІНА

У статті визначено провідні ідеї педагога-новатора Михайла Петровича Щетініна щодо організації школи.

Ключові слова: педагог-новатор, школа-комплекс, метод занурення, гармонійний розвиток особистості, педагогіка співробітництва.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку загальноосвітньої школи, який відзначається пошуками ефективних шляхів реалізації завдань середньої освіти, що відповідають нинішнім вимогам і потребам українського суспільства, розробникам нових концепцій розвитку школи корисно знати основні інноваційні тенденції попереднього періоду шкільництва, зокрема періоду 70 – 80-х років минулого століття. На цей час припав пік популярності педагогів-новаторів, які спрямовували свої дослідження на вдосконалення навчально-виховного процесу в школі за ідеями гуманної педагогіки або ж педагогіки співробітництва (Ш.О. Амонашвілі, Є.М. Ільїн, С.М. Лисенкова, В.Ф. Шаталов, М.П. Щетінін та ін.). Своїми інноваційними, новаторськими ідеями помітно виділяється серед когорти цих педагогів Михайло Петрович Щетінін.

Основні наукові дослідження і публікації. Педагогічні погляди та експериментальна діяльність М. Щетініна висвітлювались більшою мірою на сторінках російських педагогічних періодичних видань “Первое сентября”, “Учительская газета”, “Семья и школа”, зокрема у статтях О. Адамського, Ш. Амонашвілі, О. Огороднікової, А. Соловейчика, А. Цирульнікова.

На жаль в Україні діяльність М. Щетініна та його новаторські педагогічні ідеї малодосліджені.

Мета пропонованої статті – з’ясувати та проаналізувати спрямованість педагогічних пошуків відомого педагога-новатора Михайла Щетініна.

Виклад основного матеріалу. Народився Михайло Петрович Щетінін 17 жовтня 1944 року в селі Новий Бірюзяк Кизлярського району Дагестанської АРСР. Закінчив Саратовський державний педагогічний інститут за спеціальністю “музика та спів”. Працював директором музичної школи в м. Кизлярі, де, за його словами, розвинув музичні здібності групи дітей, які не мали схильності до музики, займаючись з ними їх загальним “гармонійним розвитком”. Підводячи підсумки роботи у школі він зазначав: “Ми з педагогами Кизлярської музичної школи перевірили і встановили, що здатність до одного виду діяльності складається із здатності до інших. Талант – це синтез кількох талантів. Для того, щоб виховати фахівця, необхідно розвивати людину взагалі, людину в цілому. І сьогодні я готовий спокійно і впевнено, з повною відповідальністю стверджувати: “Людина може все” [3, 10; 7].

Саме через переосмислення цього девізу, вважає педагог, йшло формування ідеї створення школи-комплексу, яка б розвивала все, що включає в себе поняття “людина”. “Цілісність особистості дитини – цілісність навколишнього світу – таким є взаємозв’язок двох головних начал, на яких базується сповідувана мною і моїми однодумцями концепція школи” – писав педагог [1, 58].

З 1974 року М. Щетінін був призначений директором школи в селищі Ясні Зорі Білгородської області, де й почав займатись експериментом щодо створення школи-комплексу, в якому, окрім загальноосвітніх предметів,

посилена увага надавалася музиці, співам, хореографії. Після роботи в Ясних Зорях з травня 1980 року Михайло Петрович переїжджає до України й починає працювати в селі Зибково Кіровоградської області (на батьківщині В.О. Сухомлинського), де до 1986 року проводить свій експеримент і є його науковим керівником, займаючи одночасно посаду старшого наукового співробітника Науково-дослідного інституту засобів і методів навчання АПН СРСР [3, 10; 7].

Експеримент М. Щетиніна спирався на низку провідних ідей. Концептуальною основою навчально-виховної системи педагога-новатора стала ідея гармонійного поєднання раціонального й емоційного у пізнавальній діяльності людини. Вона знаходить підтвердження в теорії академіка І.П. Павлова про вищу нервову діяльність, про художній та абстрактний тип мислення, тобто в навчальній (як і взагалі у пізнавальній) діяльності людини повинні бути задіяні так само як розум, так і живе сприйняття та емоції, в їх гармонійному поєднанні. Без цього неможливо досягти гармонійного розвитку особистості [1].

Аналізуючи типові навчальні плани загальноосвітніх шкіл того часу, М. Щетинін дійшов висновку, що в них на 2/3 представлені навчальні предмети для розвитку розумових здібностей дитини і лише на 1/3 – для чуттєвого сприйняття та рухових дій учнів.

Для того, щоб в учня був реальний час займатися художньою творчістю, більше рухатись педагогові приходить думка про скорочення часу кожного уроку з 45 хвилин до 35 і, навіть, до 30 хвилин у молодших класах.

Так, провівши експеримент з метою вивчення продуктивності 45-хвилинного уроку на початку, всередині та наприкінці його, М. Щетинін переконався, що малопродуктивними є останні 10 – 12 хвилин уроку. Тому, якщо від них відмовитись, то продуктивність кожного уроку майже не постраждає, водночас буде зекономлено 10 – 12 хвилин, а з цього часу складеться додатково майже два уроки по 30 – 35 хвилин. Саме ці уроки, на думку педагога, і підуть на заняття в художній, спортивній та інших школах. Розклад уроків М. Щетинін рекомендував складати за принципом зміни виду діяльності тобто так, щоб заняття мовного циклу обов'язково чергувались із заняттями з музики, образотворчого мистецтва та з заняттями рухового циклу, тобто фізичною культурою, працею, хореографією тощо. Завдяки такому, як вважав педагог, гігієнічно-виправданому скороченню уроків створюються об'єктивні умови для сконцентрованості уваги

школярів з першого до останнього уроку, для формування звички напружено, з віддачею працювати. Домашні завдання давались учням рідко. М. Щетинін вважав, що всі предмети мовного циклу мають відпрацьовуватись на уроці [2, 25].

Під час традиційної організації навчання протягом дня учні в класі займаються з 5 – 6 предметів: з математики, географії, літератури, історії і т. ін. Протягом тижня загальна кількість навчальних предметів, наприклад, у середніх та старших класах буває 13 – 15. З усіх предметів учні просуються паралельно і рівномірно.

Педагог-новатор спробував організувати заняття методом занурення в навчальний предмет. Ідея виникла, як зазначає сам Михайло Петрович, не в класі, не за робочим столом, а на сільській вулиці, в образі, звичному з дитинства: “Криниця. Крутиться барабан, намотуючи ланцюг, і піднімає повне відро з чистою джерельною водою. Пусте відро з глухим відлунням падає в прірву. Сплеск – воно занурилось у воду. І раптом слово-ключ, слово-образ – занурення. А за цим образом інший – ланцюг, всі ланки якого міцно з'єднані між собою, витягує повне відро. І з'явилась думка. Шкільні предмети – ті ж ланки ланцюга, але з'єднання в голові учня не відбувається. Ми намагаємось штучно з'єднати їх на фініші, а потрібно б з самого початку міцно зв'язати параграфи, теми, які існують під обкладинкою підручника, в струнку, об'єднану спільною ідеєю конструкцію Знання. Зрозуміти його потрібно занурюючись в саму суть, тобто засвоюючи цю ідею. Занурення. Слово обернулось ідеєю: занурення – це спосіб пізнання” [1, 144].

У школі М. Щетиніна індивідуальні заняття чергуються з колективними, репродуктивні з творчими, адже у різних видах діяльності беруть участь усі аналізатори дитини, а отже відбувається гармонійний розвиток органів чуття. Зміна видів діяльності має бути обов'язковою і є головною умовою педагога.

На уроках учитель користується допомогою консультантів із числа учнів, котрі гарно вчаться. Навчання проходить у різновікових групах, де учнем і учителем одночасно є кожний. Молодший учень, який може логічно і зрозуміло викласти ретельно вивчену ним тему, навчає цьому старших.

У експериментальних школах, де працював М. Щетинін, спілкування учителя з учнями будувалося на засадах педагогіки співробітництва та гуманізму. Як зазначав педагог: “У Зибково я приїхав з розумінням моєї головної позиції: діти –

наші соратники в роботі над кожним людським “я”, включаючи і педагога. Вони не вихованці, вони наші сподвижники. З тих пір рішуче виступаю за діалог з дітьми на рівних, за авторитет доброти і честі, незалежно від посади і формальної освіти. Все моє педагогічне життя переконувало мене в тому, що лише при демократичному стилі відносин можливе швидке і стрімке зростання колективу. А труднощі, якщо йде спільний пошук шляхів їх подолання, – благодійний стимулятор росту” [1, 108].

Результати навчальної діяльності методом занурення були оцінені працівниками органів освіти неоднозначно і, навіть, негативно. Вважаємо, що запропонована педагогом-новатором ідея щодо запровадження у навчальній діяльності методу занурення дещо б виграла, якби було запропоновано методичні рекомендації щодо використання вчителями цього методу в практичній діяльності. За відсутності методичного супроводу досвід навчання методом занурення не отримав подальшого розвитку. Хоча він може бути ефективним під час вивчення іноземних мов (інтенсивне вивчення мов в короткий термін). Окрім того, для навчання запропонованим методом потрібна серйозна підготовка і перепідготовка вчителів, причому, принципово інша. А цього на практиці поки що немає.

Тож експеримент М. Щетиніна у Зибківській середній школі на Кіровоградщині не дав позитивного результату і був закритий після комісії Міністерства освіти СРСР, що слугувало основою для міфу “про гоніння на талановитого педагога-новатора з боку офіційної педагогіки”. Проте були і приємні для Михайла Петровича моменти у стосунках з державними органами освіти. Так у 1991 році він був обраний академіком Російської академії освіти, а сьогодні М. Щетинін ще й заслужений учитель Російської Федерації.

Після закриття експерименту в Зибково педагог-новатор жив у Москві і саме в цей час написав свою єдину друковану працю “Объять необъятное: Записки педагога” (1986), в якій розповідає про роботу та експерименти в селищах Ясні Зорі та Зибково й обґрунтовує підходи до організації школи.

У цей період він знайомиться з працями і вченням Рерихів, вивчаючи їх у музеї-квартирі Юрія Рериха в Москві. Озброєний новими знаннями, М. Щетинін з’являється у 1988 році в станиці Азовська Краснодарського краю і починає ще один експеримент у місцевій школі, оголошуючи, що класи в школі будуть скасовані, а натомість сформуються різновікові групи [7].

Незважаючи на ентузіазм, який панував

навколо М. Щетиніна, все ж на кінець першого року школа, за бажанням батьків, була розділена на різновікову та одновікову, а на кінець другого року різновікова школа офіційно відділилась з назвою “Центр комплексного формування особистості дітей і підлітків” та починає працювати як філіал відкритий спеціально для “Центру” в селищі Текос під містом Геленджиком Краснодарського краю. У 1994 році педагог переїжджає працювати туди. Ця школа сьогодні має назву “Державний загальноосвітній заклад “Ліцей-інтернат комплексного формування особистості дітей і підлітків”.

Саме в школі в селищі Текос Краснодарського краю сьогодні М. Щетинін втілює в життя результати своєї багаторічної педагогічної діяльності та експериментування. Проте, як і в попередні роки, є як прихильники ідей педагога та ті, хто сумнівається й не сприймає їх.

Один із засновників педагогіки співробітництва Ш. Амонашвілі цілковито підтримує напрацювання М. Щетиніна та вважає, що школа і сам її автор – це виняток у сучасному освітньому просторі і норма майбутнього [4]. А палкий прихильник ідей М. Щетиніна А. Соловейчик зазначає: “В школі М. Щетиніна стала можливою принципово нова “організація педагогіки”. Ця школа виникла не на пустому місці. І педагогіка тут сама, що не є класична, ґрунтовна, підготовлена періодом бурхливого педагогічного ренесансу, який пощастило пережити нашій країні в попередні тридцять років...Будь-який досвідчений педагог, провівши якийсь час у Текосі, знайде і зрадіє, яким несподіваним чином розцвіли досягнення попередніх років на цій невеличкій ділянці землі” [5, 2].

Школа М. Щетиніна сьогодні – це школа-комплекс, у якій немає класів, вікових груп, уроків, звичних програм, підручників та звичних учителів, звичної ієрархії та звичних форм звітності” [8]. Такий підхід підтверджує тезу про можливість іншої, у порівнянні з класно-урочною, системи організації школи. Варто згадати декілька таких спроб трансформувати традиційну класно-урочну систему організації школи, зокрема М. Монтесорі, Вальфдорф.

У кожному будинку школи живуть діти різного віку – учні школи. Вони складають групу, малий колектив, загін. У школі таку групу називають НПВО – науково-педагогічне виробниче об’єднання.

У будинку з цією різновіковою групою живе старший або старша, які колись закінчили школу М. Щетиніна, отримали педагогічну освіту і тепер керують різновіковим колективом учнів кожного

будинку школи. У будинків-загонів є назви: “Сура”, “Урал” і т.ін. Кожен будинок-загін (НПВО) вибирає собі у якості основного той чи інший освітній предмет чи освітню область: математика, хімія, біологія, тощо. В науково-педагогічному виробничому об’єднанні кожен учень проходить предмет у трьох іпостасях: як учень, як учитель і як методист.

Учителів у школі в традиційному значенні цього слова немає. В якості викладачів всередині НПВО виступають в залежності від ситуації або більш старші учні, або ж керівники об’єднання, або запрошені спеціалісти, або ж учні інших НПВО, якщо вивчається інша освітня область. Це виглядає так. Якщо учень знаходиться в НПВО “Математика”, то поглиблено вивчає математику, занурюючись в усі міжпредметні зв’язки та готуючись стати викладачем математики для учнів інших науково-педагогічних виробничих об’єднань, де, в свою чергу, так само готуються навчати, наприклад, біології.

Тож, за такою системою в школі на кожного учня дуже багато викладачів. Всі учні НПВО “Біологія”, в той же час і вчителі біології для інших НПВО, а всі учні НПВО “Математика” – вчителі математики для інших НПВО.

У школу приходять діти в середньому дев’яти-десяти років. Однією з головних особливостей навчального процесу є те, що учні школи проходять програму середньої школи за один рік, всі до одного учня незалежно від віку.

Саме це і викликає найбільше запитань до школи М. Щетиніна і є самим хворобливим моментом у сприйнятті школи. Але прихильники системи М. Щетиніна наголошують, що педагог-новатор не настоює на тому, що програму середньої школи можна вивчити за один рік. У школі М. Щетиніна програму школи проходять за один рік, а вивчають декілька років. Кожен учень за рік проходить програму середньої школи стільки раз (а отже і стільки років), скільки необхідно, щоб вивчити програмусередньої школи на відмінно. І за ці декілька років учень (у кожного свій темп) проходить програму в якості учня, і в якості учителя, і в якості методиста [5, 2].

Методистом він є ще й тому, що в завдання НПВО входить розробити для школи самий ємний курс по своїй освітній дисципліні, зрозумілий і старшим і молодшим, і підготовленим і не підготовленим, і тим, хто швидше усвідомлює, і тим, хто повільніше – зрозумілий для всіх.

Так, якщо учні-викладачі із НПВО “Математика” приходять викладати математику в НПВО “Біологія”, а хтось із учнів “Біології” після всіх спроб пояснити певний термін, скаже, що він

все одно не зрозумів, в завдання викладача НПВО “Математика” входить придумати таке пояснення, щоб зрозуміли всі біологи. Інколи для цього необхідно перечитати книжки, або ж запросити професора-математика, але проблема з нерозумінням хоча б одного учня повинна бути вирішена.

Завдяки навчальному плану, яким передбачено проходження всієї програми за один рік, вступити до школи можна з будь-якого віку і в будь-який момент та навчатися в ній скільки завгодно довго чи скільки завгодно мало. Важливим є те, що у кожного учня є можливість вивчити пропущене або незрозуміле ще і ще раз. Мотив служіння іншому є головним у розвитку особистості дитини.

У цій школі йде одна велика багаторічна гра навколо проблеми отримання знань, у результаті якої вдосконалені старі і розроблені нові освітні області, створені зовсім нові курси-підручники, які пропонують цілісний погляд на проблему в будь-якій точці вивчення. На сьогодні в школі навчається приблизно двісті учнів.

У школі М. Щетиніна діти живуть. Це їхній дім. Тут вони вчаться, сплять, їдять, граються, ходять в гори і в ліс, малюють, танцюють, тобто живуть. Школи інтернатного типу, які, як відомо, за кордоном досить розповсюджені, є єдиним способом дати повноцінну, сучасну освіту підлітку. М. Щетинін вважає, що, по-перше, у школах де діти живуть, час навчання стає значно ефективним, а по-друге, по-іншому вирішуються проблеми виховання [2, 26].

У школі М. Щетиніна є всі предмети загальноосвітнього циклу (фізика, математика, біологія, хімія, мова, література і т.ін.), а також предмети образного циклу (хореографія, образотворче мистецтво, різьба по дереву, музика тощо). Саме предмети другого циклу включені до навчальної програми на рівних з першими, не дають можливості на перевантаження учнів. Всі ми знаємо, що відпочинок – це зміна виду діяльності. Так ось, в учнів школи є ще один вид діяльності – це практична діяльність. Школа знаходиться на самофінансуванні. Це означає, що харчуванням, одягом, дахом над головою, підручниками учні забезпечують себе самі. У них є своя пекарня, кухня-столова, майстерні, невеликий бетонний завод, сади, страусина ферма, будівельна бригада, швейна майстерня, пасіка, цех з переробки лікарських трав, пилорама та ін. Свою школу вони побудували власними руками. Навчаючись у школі діти отримують по 10 – 15 середньо-професійних спеціальностей.

Сьогодні педагог-новатор не стоїть на місці, генерує нові ідеї, перевіряє їх на практиці, а його

школа розвивається. Так, після закінчення загальноосвітньої школи учні можуть залишитися отримувати вищу освіту за найрізноманітнішими спеціальностями (архітектор, учитель, економіст, еколог та ін.). Отже, учні до 17 років закінчують загальноосвітню школу та отримують одну або дві чи, навіть, три вищі освіти. Але і на цьому не закінчується процес отримання знань. Ті, хто бажає продовжити дослідницьку, наукову діяльність поступають і там же закінчують аспірантуру.

Частиною педагогічної системи М. Щетиніна є розвиток особистості і її громадянське становлення шляхом занурення в духовну історію Росії. Як зазначає педагог: "Головним є світоглядність дітей, те в чому вони бачать смисл життя, як ставляться до близьких, друзів, оточуючих людей". На його думку, смисл полягає у служінні Батьківщині, проте до служіння учні школи не просто готуються, вони служать, починаючи з того куточка Землі, де вони живуть, закінчуючи активним входженням в суспільне життя країни [2, 26].

Висновок. Безперечно, є багато запитань до школи М. Щетиніна, та все ж очевидним є одне: педагог-новатор мріяв про ідеальну школу, таку школу, щоб дитині хотілося у ній бути, хотілось учитися і, разом з тим, щоб вона отримувала справжнє знання, щоб їй було все в радість, і при цьому вона ставала б освіченою, розвиненою, соціально організованою.

На практиці таку школу, щоб і знання отримати і цікаво було, і по-доброму, і без приниження гідності дитини побудувати дуже важко. Таких шкіл одиниці в світовій практиці. Причому досвід таких шкіл не вдається усвідомити настільки, щоб відтворити знову з іншими вчителями, в інших стінах, з іншими дітьми. На кінець минулого та на початок цього століття вже існує значна частина педагогічного досвіду, який водночас ніяк

не складається у єдину, цілісну, шкільну організацію.

Думається, що не було б інтересу до усієї оригінальної методики М. Щетиніна, якби педагог випустив з поля своєї уваги особливу чутливість до особистості дитини: не допустити прогалин, попередити помилки, зміцнити впевненість в успіху, пробудити радість навчання та стійке бажання вчитися.

Вивчення цього досвіду, безперечно допоможе вчителеві ефективніше використовувати особливості кожної дитини, стимулювати активність та пізнавальний інтерес учнів, щоб сам процес отримання знань в школі був цікавий, змістовний, продуктивний та радісний для дітей.

1. Щетинин М.П. *Объять необъятное: Записки педагога* / М.П. Щетинин – М.: Педагогика, 1986. – 173 с.

2. Щетинин М.П. *Учить себя* / М.П. Щетинин // *Огонек*. – 1987. – №29. – С. 25 – 27.

3. *Педагогика М. Щетинина* // *Первое сентября*. – 2000. – №56 (12 августа). – С. 10 – 13.

4. Амонашвили Ш.А. *Идея школы Щетинина* / Ш.А. Амонашвили // *Первое сентября*. – 1999. – 31 июля. – С. 3 – 4.

5. Соловейчик А. *Школа Щетинина. Три дня в новом измерении* / А. Соловейчик // *Первое сентября*. – 2000. – №28 (11 апреля). – С. 2.

6. Цирульников А. *Чело века* / А. Цирульников // *Семья и школа*. – 1995. – №9. – С. 6 – 9.

7. *Российская педагогическая энциклопедия. Электронная библиотека.* www.gumer.info/index.php.

8. *Школа Щетинина. Сайт русской родовой школы Щетинина в Текосе.* rodova.narod.ru

Стаття надійшла до редакції 26.06.2009

a b c d a b c d a b c d a b c d a b c d b

9 листопада 2009 року

День української писемності та мови

*"Чому люблю я українське слово,
Співучіше за пісню солов'я?
Чому люблю я українську мову? –
Люблю тому, що мова ця – моя!"*

*Наталії Жовнір (Близнюченко)
відривок з вірша полтавської поетеси
"Чому люблю я українську мову".*

a b c d a b c d a b c d a b c d a b c d b